

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на дисертацію Олени Федорівни Яциної
«Постмодерні трансформації соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства»
представлену на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук за спеціальністю

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Суттєві трансформації сучасного світу, суспільства зумовили необхідність осмислення феномену нової соціальності, однією з установок якої є реінтерпретація, конструювання нових соціально-психологічних практик серед яких практики шлюбно-сімейного партнерства та батьківства вимагають перегляду в контексті нової методології.

У межах постнекласичного підходу здійснюється все більше досліджень, спрямованих на вивчення особливостей конструювання соціально-психологічних практик, які стосуються різних аспектів самовиявлення особистості. Проте, вивчення проблем перетворення практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства в постмодерній соціальності дотепер перебуває на периферії наукових досліджень соціальної психології.

Саме аналізу трансформації соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства у постмодерній реальності, зокрема, визначенню їх змісту, механізмів конструювання – інтерсуб'єктивної седиментації, суб'єктивної рефлексії, особистісної інтерпретації й семіотизації сексуальності та впливу на них індивідуально-особистісних, емоційно-чутливих предикторів смислів і самореференції ідентичності, присвячена дисертаційна робота Олени Федорівни Яциної.

Слід відмітити, що введення означеної проблематики у контекст соціальної психології та у рамки психолого-герменевтичного підходу і визначає, насамперед, актуальність та наукову новизну дисертаційної роботи.

Структура дисертації відповідає меті дослідження та поставленим у ньому завданням, аналіз її за розділами дозволяє виділити основні наукові результати, отримані здобувачкою у ході дослідження, які характеризують теоретичне та практичне значення рецензованої роботи. Глибокий теоретико-методологічний

аналіз стану сучасної психологічної науки в цілому та психології сім'ї, батьківства зокрема, чітке формулювання основних положень авторської концепції конструювання соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства у постмодерній соціальності, обґрунтування дослідницьких схем та авторських процедур дослідження, виважені й цілісні висновки на основі результатів проведених досліджень – все це свідчить про зрілість дисертаційного дослідження та системність мислення його авторки.

Перший розділ привертає увагу новизною розробки методологічних основ вивчення процесів конструювання практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства в умовах постмодерних трансформацій. Авторка зосереджує увагу на вивченні шлюбно-сімейного патрнерства та батьківства як дискурсивного соціально-психологічного феномену, ґрунтуючись на постмодерному розумінні особистості в цілому, її ідентичності, гендері зокрема, як процесі і результаті дискурсивного конструювання, що розгортається в інтеракційному просторі.

Ґрунтовний аналіз ідей соціального конструкціонізму та дискурсивних підходів до розуміння соціальних практик, у свою чергу, дозволяє здобувачці показати зв'язок між категоріями: «практика», «смысл», «габітус», «дискурс», «ідентичність», окреслити широке поле понять, які набувають нового звучання, втрачаючи стабільність, нормативність, набуваючи множинність інтерпретацій і процесуальності, плинності – Я, ідентичність, особистість тощо. Завдяки такому підходу стає цілком логічним розгляд соціальних практик у їх дискурсивному вимірі, плинності й процесуальності, що й дозволяє авторці показати як зміни соціальної реальності, що виявляються у соціальних практиках сімейності позначаються на ідентичностях, призводять до змін традиційних уявлень про шлюбно-сімейні і батьківські стосунки. Саме таке бачення і визначило перспективну лінію дослідження Олени Федорівни Яциної.

Привертає увагу обґрунтування значення самореферентної ідентичності у конструюванні практик. Авторка роботи вводить поняття дискурсивної самореферентної ідентичності, завдяки якому стає можливим пояснення принципу утворення множинної ідентичності в реаліях постмодерна. Розглядаючи дискурсивну самореферентну ідентичність як систему, що

розрізняє і описує себе у практиках, і в цьому самоописі, розкриває і смисли практик, авторці вдається розкрити роль ідентичності у процесі конструювання практик.

Другий розділ роботи присвячено предметному полю дослідження, - за допомогою герменевтичного методу авторці вдалося визначити особливості «диспозиції сімейності», пов'язані із майновою нерівністю, примусом і соціальною різницею на основі яких нею визначено сутність взаємин подружжя у класично-традиційній сім'ї та нетрадиційній (мономатеринській, цивільного партнерства). У роботі доводиться, що конструювання практик цивільного партнерства та мономатеринської сім'ї стало початком зміни соціальних норм сім'ї, шлюбу та батьківства як стабільних і універсальних, невід'ємних елементів фонового розуміння сімейності. Вдало обраний для аналізу диспозиції сімейності дескриптивний підхід обумовив процедуру дослідження, яка полягала у описі мовних конструктів через які артикулюються сімейні цінності, гендерно марковані ролі, рольові функції, соціальні мотиви на основі яких й функціонували та функціонують сім'ї.

Заслуговує уваги не просто констатація масового дискурсу практик сімейності на основі якісного аналізу у роботі, але й застосування соціально-психологічних інтерпретацій трансформацій практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства, причому як на теоретичному рівні дослідження, так і на емпіричному. Авторка дослідження окреслила соціально-психологічні предиктори смислів практик, функціональність яких вбачає у виявленні домінантних концептів, які свідчать про трансформацію ПШСПБ (культурно-обумовлені, індивідуально-особистісні, емоційно-чутливі), що дозволило їй розкрити механізми конструювання практик (інтерсуб'єктивна седиментація, суб'єктивна рефлексія та особистісна інтерпретація) і пояснити перетворення предикторів із зовнішніх змінних у особистісні фактори.

Другий розділ дисертаційного дослідження завершується укладеною моделлю конструювання практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства. Теоретичний аналіз проблеми органічно поєднується із кваліфікованим підходом до обрання стратегії дослідження (мішаної

методології (mixed methods research) – конвергентна (паралельна) стратегія), що у сукупності кількісного і якісного підходів забезпечило об'єктивний аналіз ПШСПБ. Завдяки володінню методами математичної статистики та здатністю до аналізу кількісного і якісного матеріалу дисертантці вдалося виявити суб'єктивні складові конструювання практик, що артикулюють індивідуальні смисли, цінності, уявлення про функції, ролі та ідентичності, що й представлено у четвертому та п'ятому розділах дисертації. Визначено конструкт «шлюбно-сімейне партнерство», який доводить неоднорідність і неструктурованість ПШСПБ за нормами інституту сім'ї, і обґрунтовано дозволяє авторці вважати його базовим конструктом дослідження постмодерних трансформацій ПШСПБ, який пояснює принцип конструювання практик в соціальній реальності. Визначені предиктори індивідуально-особистісні та емоційно-чутливі доводять плюралізм виявлених смислів практик, які мають контекстуальний характер створення. Доведено за результатами методу обґрунтованої теорії співвідношення особистого досвіду конструювання практик й ідентичності та їхню контекстуальну зумовленість дискурсами. Обґрунтовано конструювання практик ШСПБ як результату самореферентності ідентичності. З'ясовано, що самореференція ідентичності не має прив'язки статі – гендер і розкривається в практиках через смисл виконання дій. Це дозволило О.Ф. Яциній тлумачити самореферентність ідентичності як систему: втрачаючи одні характеристики, вона конструює інші властивості. Таке бачення дозволяє розглядати алгоритм пояснення механізму творення ідентичності без ідеї перформативності. Аналіз автонаративів дозволив авторці довести контекстуальну зумовленість множинності ідентичності.

Викликає зацікавленість і окреслені моделі самореферентної ідентичності: мімікрійна, стилізована, інклюзивна, транспарентна, а також обґрунтовання ризоморфної конфігурації компонентів ідентичності відносно рольових позицій у яких відсутнє ядро і домінантні компоненти, що у свою чергу, створює можливості для подальших досліджень самореалізації, самоздійснення особистості в умовах постмодерної соціальності.

На основі виявлених індивідуалізованих змістів функціональності практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства за допомогою валідизованої процедури авторці вдалося окреслити результати змін таких практик (зміну змістів) і утворених в них моделей самореферентної ідентичності. Такі результати дослідження уможливають твердження про контекстуальність функціональності ПШСПБ, змінюваність в умовах нової соціальності.

Зацікавленість викликає підхід авторки щодо аналізу автонаративів на основі якого вона розкриває дискурсотвірні можливості конструювання практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства, зокрема господарсько-фінансового партнерства та батьківства – спостерігається тенденція до вивільнення від соціокультурних приписів, сексуального партнерства – актуалізація цінності «вільного кохання», сексуальної спокуси, еротичної насолоди, гедоністичного способу життя. Визначено дискурсотвірні концепти «*діти*», «*мати*», «*батьки*», що дозволило авторці окреслити дискурси, які їх породжують і робити висновок про трансформацію їхніх смислових значень. Проведений аналіз дозволив дисертантці стверджувати, що ключовим концептом, який може описувати сім'ю, шлюб, батьківство є «партнерство», що дозволяє конструювання практик на умовах спільних цінностей і домовленостей про різні аспекти співжиття.

Висновки, які робить дисертант, чітко сформульовані та переконливі, відповідають поставленим завданням та становлять певний внесок у розробку теорії та практики психологічної діяльності.

Підкреслюючи новизну і актуальність дисертації, хочу висловити деякі зауваження, усунення яких додало б роботі більшої чіткості та глибини:

1. Зі змісту роботи розуміємо, що смислова поліфонія практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства є продуктом різних дискурсів. На наш погляд, доцільно було би представити увесь дискурс-ряд, що вказав би на різні дискурси досліджуваної проблематики, їхній зміст та роль у трансформаційних процесах. Вважаємо, що від введення у предметне поле дослідження різних типів дискурсивних практик, дисертаційна

робота лише збагатилася б, а здобувачка в дослідженні виявила би ряд нових феноменів і закономірностей.

2. У четвертому та п'ятому розділах дисертаційної роботи здобувачкою використано значний пошуково-дослідницький матеріал, багатогранно проінтерпретовано великий масив науково-психологічної інформації, в результаті чого здійснено потужний і розгалужений аналіз психологічних особливостей конструювання практик шлюбно-сімейного та батьківського партнерства. Разом із тим, аналізу сексуальних партнерств снєк, пікап, полі у молодіжному середовищі не було достатньо приділено уваги.
3. У роботі приділяється значна увага поняттю «партнерства». Авторка пропонує свою класифікацію шлюбно-сімейних партнерств. Проте у запропонованій класифікації не відображено у повній мірі інші види партнерства, зокрема господарсько-фінансове.

Зроблені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої дисертації, не знижують наукового і практичного внеску О. Ф. Яциної у розробку актуальної для соціальної психології проблеми і є радше настановами для майбутньої дослідницької діяльності й подальшої розбудови соціально-психологічного герменевтичного підходу до розуміння процесів конструювання практик шлюбно-сімейного партнерства і батьківства.

Загалом здобувачка здійснила ґрунтовне та перспективне дослідження, яке має вагоме теоретичне значення для розширення поля наукових досліджень у сфері соціальної психології та велику значущість для практики психологічної допомоги.

Зміст автореферату відповідає змісту дисертаційної роботи, опубліковані наукові праці відбивають основні положення дисертації. Наукова новизна, практична значущість, рівень розробки проблеми свідчать про системність наукового пошуку. Вважаю, що дисертаційна робота «Постмодерні трансформації соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства», як за змістом, так і за оформленням відповідає вимогам МОН України до докторських дисертацій, а її авторка – Олена

Федорівна Яцина заслуговує присудження йому наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент
доктор психологічних наук, професор

Л.Д. Заграй

